

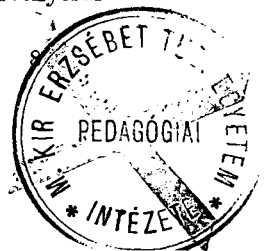
NEVELÉSTUDOMÁNYI MUNKÁK KELETKEZÉSE.

— Első közlemény. —

A pedagógiai tudományok törzsének két ágát: pedagógiát és didaktikát, egymástól szorosán meg kell különböztetni. Igaz, hogy mindkettő a neveléssel foglalkozik (ez a *genus proximum*, az a közös, mely mind a két elméletet a neveléstudományok körébe helyezi), de mindakettő másképen. A nevelés elmélete ugyanis mindenekelőtt és mindenképen a nevelés célját, tehát azt a feltétlent nézi, mely az embernek, minden embernek értéket ad; az oktatás elmélete pedig közvetlenül amaz utak egyikét, a tanítás útját keresi és kívánja megállapítani, mely ama célhoz vezet. Aszerint, amint vagy a nevelés célját, vagy annak eme célhoz vezető ez egyik útját hangsúlyozzuk: keletkeznek nevelésméleti, illetőleg oktatásméleti munkák.

A) Amidőn értékeinken nyugvó világnézetünk egységes s' ez értékek, mint célok felé vezető utak is közönségesen elismertek: sem nevelés-, sem oktatásméleti munkák nem keletkeznek. Csak azon elmélkedünk, ami nincsen még megoldva, amiben kételkedünk. Görögországban a filozófusok, nevezetesen Pythagoras előtt, Rómában a pún háború előtt, a középkorban Abælardus előtt sem nevelési, sem oktatásméleti művekkel nem találkozunk. Aminek ily jelleget tulajdonítunk, az nem elmélet, hanem utasításszámba megy.

B) Midőn egy a világnézet, de eltérők a célhoz vezető utak: pedagógiai jellegű *didaktikai* munkák keletkeznek. Kötelezően elismert dogmák alapján egységesen szervezett felekezetek e sajátos szellemüknek megfelelően rendezik oktatásügyöket. Ily alapon keletkeztek a protestánsoknál Melanchthon, Trozendorf, de különösen Sturm didaktikai művei; az ellenreformáció korában különösen a jezsuitáknak utólréhetetlen, egységes művészi alkotásai. Az oktató személyisége ilyenkor egészen háttérbe szorul, csak a történeti hatalomnak, a felekezetnek, a rendnek képviselője; miért is a személyi változás a tanítás menetében semmiféle zökkenéssel nem jár. A közszellem nevelés csak ennek képviselője a nevelő. Csak az oktatás terén érvényesülhet a tanító egyéni invenciója a tanítás módszerében.

C) Nagyszámú és gazdag, valamint változatos tartalmú és különböző alakú pedagógiai művek keletkeznek akkor, ha az értékek világa meg van bolygatva és ennek következtében a nevelésnek és oktatásnak ez értékekhez vezető útja is problematikus. Világos, hogy ily viszonyok közt *pedagógiai, valamint didaktikai* munkák egyaránt keletkeznek. Hogy minők: ez azon fordul meg: minő az értékek világának kérdésére adott feleletünk.

I. Amikor nincs feltétlen értékű cél: minden csak viszonylagos értékű. Ezért is a lét exigenciáihoz kell lehetőleg alkalmazkodni önfentartásunk érdekében. Az önzés világnézete a boldogulás eszményével lép előtérbe. Kevés erőbefektetéssel, a viszonyok ügyes felhasználásával sokat elérni! Ezért is a műhely, a munka minősége, annak lelkiismeretes kivitele, a szeretettel való dolgozás mellékessé válik: fő a kirakat, a munka tárgyának tetszetőssége, divatossága, hogy így kapós legyen. Nem a termő fa, hanem annak gyümölcse a lényeges. Nem a munkás személyi jellege, a feltétlen által való meghatározatása s így nemes érzülete, hanem a munka hasznavehetősége, jövedelmezősége az egyedüli határozó szempont. Ezzel háttérbe szorul az ethikai jelleg s előtérbe nyomul az utilitarizmus és eudæmonizmus világnézete. Nem a nevelés, hanem a kioktatás a cél; nem a feltétlenben és a feltétlen által boldoggá kell az embert nevelni, hanem ki kell őt oktatni arra, hogy mindent csakis eszköznek tekintve mindenképen, bármiképen boldoguljon. Még az ismeret terén sem a boldogító és folyton törekvő *tudományos ismerésre*, hanem arra a befejezett *szakismeretre* törekésznek, amelynek birtokában az illető az életben boldogul.

Ezért is ily milieuben nem teremnek neveléstani munkák, sőt még oktatáselméleti művek sem. A mutatós szakoktatást időnként, mintegy divat- és szükségletszerűen szabályozó *rendeletek és utasítások* az ily kornak, ily szellemnek alkalmi produktumai.

A nagy Napoleon gyűlölte és lekicsinyelte az ideologus németeket, s különösen egyetemeiket, mint a feltétlen értékekbe elmerülő önálló és szabad és ezért is boldogító munkásság műhelyeit. Az egyetemek helyébe ott, ahová hatalma eljutott, szakiskolákat állított. Az egyetemek egyik termő talaja — Franciaország — elveszté ez önző, minden értéket a nemzeti dicsőség szempontjából csakis eszköznek tekintő szellem hódítása következtében egyetemeit. Az egyetemet szétrobbantották fakultásokra s a fakultásokból csináltak szakiskolákat kötött tanmenetekkel s kötelező vizsgálati produkcióval. A tanárok előadásában nem a csöndes, zajtalan, a tárgy lényegébe az igazság kutatása érdekében elmélyedő munka, hanem az eredmények csillogó, szép, kicsiszolt formája és az így kidolgozottnak elragadó, művészi

előadása a fő. Még a doktorátusi ünnepély is alkalmi ok a vitakozó professzorok ékesszólásának bemutatására.* Művészi, ipari téren is a meglepővel, a szellemessel hatnak, melyet finom formaérzékkel kidolgoznak. Hatni, imponálni, formai ügyesség útján az erkölcsi rútat is simán, behizelgően bemutatni s így mindenképen hódítani, dicsőséget, pénzt, vagyont szerezni s ezzel szemben mindent csak eszközzé tekinteni: ez a boldogulás szelleme. Így válik még a munka, az a boldogító munka, az a szent hivatás is csak eszközzé — s alig várja a francia, hogy még friss erőben visszavonulhasson a munka teréről s élvezhesse munkája gyümölcsét. Ne csodálkozunk azon, hogy midőn e szellem még a család szentélyébe is bevonul, a szülők saját kényelmük érdekében regulázzák gyermekeik számát, a csecsemőt a falura adják, hogy más vesződjék e tehetetlen és illetlen jószággal s magához a hiú és lelketlen anya csak akkor veszi, ha gyermekével parádészkodhatik. A feltétlennek háttérbe szorulásával a véges, feltétes értékekkel való számolás és ezzel az önzésnek szelleme lép előtérbe.

Ily állásponton neveléstanról nem lehet szó, de még didaktikai rendszeres művekről sem. Alkalmi utasítások és közelebb egyes tantárgyak kezelésére vonatkozó szabályzatok kiadásában merül ki a pedagógiai tudomány.

II. Feltétlenre van tehát szükség! Kérdés, hogy miben, hol keressük azt?!

a) Ha földi életünket a végeesség és feltételezettség otthonának tartjuk, mi sem természetesebb, hogy, ha a feltétlent mégis mint létezőt elismerjük, azt a *tulnamba* utaljuk. Ott van a feltétlen, itt a feltételezett; ott a cél, itt az eszközök világa; ott az önértékű, itt az önérték nélküli; ott a jó, itt a rossz. Ezért is «ki e világból» s a világot minden úgynevezett javaival eszközül tekinteni a kényszerű itteni megélhetéshez: ez a pietizmus, a herrenhutiak értékelése s így etikai világnézete.

Világos, hogy ez alapon nevelési és oktatási irányú munkák is keletkezhetnek: a célt meg kell ismertetni; az utat meg kell mutatni; az eszközöket, amelyek a célt megvalósítják, át kell adni a nevelendő, oktatandó kiskorúaknak. A kérdés csak az: miképen?!

Ezt a világot minden javaival rossznak tartják. Az ember is a bűnbeesés óta teljesen rossz: nincs abban semmi jó. Még a jóra való

* Áll ez nevezetesen a Dr. de l'Université-ről. Az egyetemmel egészen laza összefüggésben álló, Duruy által 1868-ban alapított «École pratique des Hautes Études»-ről, a mely tulajdonképen nem gyakorlati célt szolgál, hanem az öncélú tudományos képzést műveli, — mint egy jobb jövő csírájáról — örömmel emlékezem meg.

csírák is kipusztulnak az emberből. Nevelni az ily emberből csak bűnösét, csak rosszat lehet, de jót nem. De beplántálni sem lehet az ily emberbe a jót; nemcsak azért, mivel ennek befogadása feltételezi az eziránti fogékonyságot, tehát a jót — ami pedig nincs; hanem azért sem, mivel minden emberi alkotmány, minden amit az ember még a tudomány, a művészet terén is produkált, rossz. (Itt is áll «virtutes paganorum splendida vitia».) A rosszból pedig sehogy sem lehet jó.

Ami azonban ember előtt lehetetlen, az nem lehetetlen Isten előtt. Az okszerűség, a törvényszerűség fölött áll a szabad akarat, a csuda; az a *szabad akarat*, mely minden ok nélkül, tisztán csak kegyelemből könyörül az emberen; az a *csuda*, mely a világ törvényeivel ellenkezőt is lehetővé teszi. Csakis Istennek a csuda útján működő szabad (kegyelmi) ténykedése teheti a természeténél fogva rossz embert jóvá. Az egyedüli nevelő Isten. Őt kell imáinkkal megközelíteni, hogy végezze rajtunk, növendékeinkben ezt a csudát, ezt az *ἀνορθωτικὴν* *ἐπιπέλασμα*-t, ezt a teljesen új kreaturát. Csak az Isten kegyelme alapján ujjászült lehet jó. Ezért is a nevelés egyetlen eszköze Istenhez való fordulás *imában*. Minthogy a pietizmus szerint az ember jóvá válását csakis Isten az ő csudájával eszközölheti: ezért a nevelőnek, a növendéknek a nevelés és neveltetés körüli egész munkássága az *imában* kimerül. Minthogy pedig az ima tárgya nem egyes javak, hanem az embernek, az egyes embernek egész életére, életnyilvánulataira kiterjedő átalakulása, az ima tárgyát és számát nem az egyházi hatóság írja elő, hanem az egyéni szükségérzet, az egyéni érdek. A nevelés tehát már a gyermek zsenge korában arra irányul, hogy a növendéket szabad, nem kötött imákra szoktassa, hogy az imát egyéniesítse, bensőtse, sem helyre, sem időre ne szorítsa, hanem lehetőleg folytonossá, állandóvá tegye. Nem a közima, hanem a szűk körben levők (die Stillen im Lande, Brünnlein — ezzel összefüggően a kedveskedő diminutivumok az imában — Jesulein, Bäumelein stb.), a magánimádkozók imája a szükséges ima.* Ily imával életre bírni, nevelni a növendéket: az a nevelés feladata. Ezáltal juthat el az egyes Isten csudája által az ujjáteremtetésére s ezzel a tulnani, Istennel való boldogságnak céljához. A nevelésben az emberi munka egészen alárendelt. Nem az ember, hanem az Isten a nevelő.

* Ez igenis figyelemreméltó körülmény. Az az egyház, mely maga adja tagjainak az abszolutiót, nyújtja a kegyelmi erőket: az az egyház maga állapítja meg az adomány feltételét a kívánt imák száma és tartalma útján. Egészen másképen áll a dolog, midőn az egyes magában áll — nem az egyházzal, hanem Isténnel szemben, midőn nem javakról hanem egyéni habitusról, ujjászülésről van szó. Ez egyéni munkát, illetőleg ez esetben egyéni imát követel.

Ily meggyőződésből keletkezhetnek ugyan neveléstani munkák, de világos, hogy nem ezek, hanem a didaktikai munkásság a legfőbb. Természetes, hogy e talaj *didaktikai művek írásának* kedvez.

Mit is kell tanulni?! Meg kell tanulni a nevelési célra való tekintettel, hogy mindaz, amire a pogány ember, a természeti ember oly büszke: a görög, a római kultúra, amint az nevezetesen az irodalomban, a klasszikusokban elibénk lép, magában egészen értéktelen. Az újjászült ember e hiú emberi művekkel, mint önértékűekkel nem foglalkozik. Egészükben azokat azért is nem szabad olvasni: mindazt, amiben e művek klasszikai jellege, a római és görög kort viszatükröző, vagy az író sajátosan jellemző vonásai jelentkeznek: mindazt el kell hagyni. Nem önértékűek, csakis eszközi jellegűek. A haszon szempontja alá esnek. Görög nyelvet tanulni kell: de csak az új testamentom kedvéért, hogy azt eredeti nyelvén olvashassuk; a latin nyelvet meg kell tanulni; de csak azért, hogy beszélhessük az akkori tudósok nyelvét, hogy boldoguljunk ez úton is e világon. A művek önértékűségével számoló történeti és filológiai szempont egészen háttérbe szorul. Ezért csak a keresztyént nem károsító szintelen szemelvényekben adták a klasszikusokat a növendékek elé, sőt megtörtént Halleban, a pietizmus e nevelő fészében, hogy Francke távollétében a buzgó tanítványok a klasszikusokat még az ily eltorzult alakjukban is kihagyták az iskolából. Az újjászült ember a renaissanceban feltámadt nagy értékein túladott, úgy hogy a nagy humanizmusra csakis a *homo* maradt meg a maga közönséges, filisteri értelmében, az a *homo*, ki mindent csak a haszon szempontjából értékeli.

Így már most tán nem annyira meglepő, hogy az az ember, aki a feltétlen értéket, a nevelés célját a túlnanba helyezte s ki ez érték élvezésére csakis a csudás módon újjászült embert képesíté: *közönséges, világi életében* — épen a világ eszközi jellege miatt — *a hasznossági elvnek lesz képviselője*. A túlnanért élők igen jó kereskedők; s viszont a világon mint eszközön uralkodó arisztokrácia erősen hajlik a pietizmus felé. A hallei, szegény- és később polgári iskola fölé emelkedett a pedagógium, az előkelők, az arisztokraták, a gazdagok iskolája s ezzel bevonult a világ a maga gazdagságával, mint az ez életben való boldogulásnak eszköze. Ily magasabb állásban levők megélhetése megköveteli eszközként az erudiciót, a sokfélének tudását: mondák, történetké, régészeti, heraldikai dolgok ismeretét; nemkülönben a földművelés és ipar eszközeinek a mechanikába tartozó ismereteit. A pietizmus az általa gyakorolt pogány misszió útján teljesen elütrő éghajlat alatti területekkel, a természetnek új világát nyitotta meg, úgy hogy a Franckeanumba, mint e missziói tevékenység központjába a természetrajzi feltűnő tárgyak

ismerete bevonult.* A vagyonos fiuk különböző előképzettséggel és pedig az egyes tárgyak szerint is különbözővel vonultak be. Ez vonta maga után az egészen sajátos tárgyak szerinti *szakrendszerű* (nem osztályrendszerű) *tanítást*. A tanulók száma rohamosan növekedett: ez s nemkülönben az a körülmény, hogy a növendékekkel már csak üdvök érdekében közelebb, intenzíve kellett nemcsak az internátusban, hanem az iskolában is foglalkozni: a tanárok és felügyelők számának nagyarányú gyarapítását vonta maga után s mivel erre a megfelelő anyagi eszközök hiányoztak: a theologusoknak a tanításba való bevonását s a részükre tartott heti methodikai konferenciákat s tanításra való előkészítésüket a seminarium præceptorumban s nevezetesen a középiskola érdekét tartva szem előtt a seminarium præceptorum selectumban. A tantárgyak számában, de különösen azok módszeres kezelésében nagy reformmunkásság folyt a pietizmus iskoláiban s e munkásság nyomában nagy didaktikai irodalmi tevékenység.

A pietizmus ereje — a mondottak alapján — érthetően nem a neveléstani, hanem az oktatástani művekben érvényesült. A *túlmanba* helyezett feltétlen értékek ugyanis erejüket csak csudás módon érvényesíthetik a bűnbeesés által teljesen megromlott nevelendővel szemben: ezért csakis imádkozhatunk az újjászületésért, de nincs mit okoskodni, elmélkedni a nevelésről; van azonban mit okoskodni, elmélkedni azon, hogy a feltételezettek világában miképen boldogulhatunk, miképen használhatjuk fel e világot megélhetésünk érdekében. A *reáliskola* s így az azokhoz csatlakozó *szakiskolák* a pietizmus talajából nőttek ki. Semler, Hecker a Franckeanumnak volt tanára.

A pietizmus életének e kettős könyvvitele az angol nép életére, nevelésére, oktatására nyomta bélyegét. Ott van a vasárnap, amelyet egészen Istennek szánnak, amelyen teljesen szünetel a köznapi élet, amelyen még a vendéglők is elzárkóznak a profánus idegen előtt. Szünetel az üzleti élet. Az ima szállja meg az ünneplők lelkét; a kötöttű még a leggondosabb családanya kezéből is kihull. Épülni és építeni kíván mindenki: a gyermekistentiszteleteken, a vasárnapi iskolákban, a bibliai órákban, a jótékonyági egyesületekben. S amint a hét, úgy a nap is ketté oszlik, a munka és másrészt a társas, a családi ünneplés óráira. Ez ünneplő órákban születik meg a gentleman, aki mindenkiben értékest lát, látja abban Istennek hivatásszerű gyermekét s vele ezért is a «szív udvariasságával» bánik s ez alapon kimondja az egyéni szabadság nagyjelentőségű elvét; de ugyancsak

* A Franckeanum padlásszobáiban őrzött természetrajzi múzeum, mely inkább a kuriozitások kabinetje, még ma is tanuskodik a misszióknak a tanúgyre tett hatásáról.

ott megszületik az ember romlottságának és az isteni kegyelem egyedül határozó voltának a tudatából az a feltétlen hódolat, amellyel az angol az isteni kegyelem e megnyilatkozásaival, kijelentéseivel szemben viselkedik, elsősorban a szentírás iránt s azután az isteni kegyelemnek az angol nemzet intézményeiben és szokásaiban érvényesülő ereje iránt. Innen érthető az a tény, hogy az angol theologia a tudományos kritikát perhorreszkálja; az emberi tudományt, művészetet mint ilyent nem becsüli s így főiskolaiban is a tradicionális anyagnak tutori segíellyel való befogadására helyezi a súlyt; ¹ a művészetet pedig mint a vagyonosak luxusát űzi s így táj-, vadász-, sport-, tengeri harc- és arcképfestésben jeleskedik, de épenséggel sem monumentális művészetben. Innen érthető, hogy az angol a nemzeti intézményekben, szokásokban lehetőleg konzervatív, a törvények betűjének rabja s viszont ama tudat alapján, hogy Isten kegyelméből bírja mindazt, s így ő Istennek kiválasztott népe — más népekkel, nemzetekkel szemben oly arrogans, praepotens, hódító s mást e téren maga mellett mint egyenjogút meg nem tűr.

Ez a tudat hidalja át azt az űrt, mely az ünneplő, gentleman angolt a köznapi, dolgozó, az eszközi világba elmerülő angoltól elválasztja. Aki önmagát kiválasztott népnek tartja, a többi nemzetekben csakhamar csupán eszközt lát s így e téren győzedelmeskedik a gentleman fölött a kereskedő. Kereskedelme s az ezzel járó gyarmatpolitikája által lett naggyá a nemzet. Így a nemzeti érzésben uralkodó tényezővé vált a kereskedelmi szellem. Minél tisztábban különül el már most az ünneplő óra a túlnanban látott feltétlen értékeivel a munka idejétől, mint e világban ténykedő köznapi élettől: annál kiméletlenebb módon érvényesülhet e feltételezettek világában az önzés szelleme. Az önző szellem érvényesülését a nemzeti gondolkozásban elősegíti az angol parlamentáris, tisztán a többségre támaszkodó kormányforma, amely többség mellett minden személyi tényező, még a király személyisége s így gentlemani jellege háttérbe szorul. Gentleman-ellenes politikát folytathatnak a gentlemanek anélkül, hogy ezért gentleman-jellegüket megsértve éreznék. A többség felelős és így a köznapi, önző kalmármorál mögé bujhat igen könnyen a különben is kettős értékekkel számoló, a túlnaniakkal és e világbeliekkel számoló angol.²

¹ Vannak egyes kiváltságosak számára «sinecura»-s állások, melyekben ezek a tudományt, mint ilyent, az eszközök teljes birtokában művelik. Újabb időben hódít a német egyetem eszméje a nemzeti konzervativizmus fellegvárában is.

² Schleiermacher: «Ueber die Religion» című, 1799-ben megjelent művében mélyen belelátott az angolok lelkébe. L. I. kiadás 16. l.

Egyezik az angol neveléstudományi szakirodalom a pietizmus irodalmával, amennyiben nagyobb szabású neveléstani művekkel nem, inkább csak tankönyvekkel találkozunk s a részlettanulmányok is a tanítást, az oktatást és annak módszerét alapozó fiziológiai, pszichológiai kísérleti és gyakorlati irányú dolgozatok.

b) Egészen más légkörbe kerülünk, teljesen más neveléstudományi termeléssel találkozunk, ha a feltétlen értéket nem a túlnanban, hanem e földön keressük, ha ezzel szemben nem a *transscendentia*, hanem az *immanentia* álláspontjára helyezkedünk. Itt is azonban kérdés, hogy e feltétlen értéket mint a *multban megvalósultat*, vagy pedig mint a *jövőben megvalósítandót* fogjuk-e fel.

1. Az első reakciós irányt újabb időben különösen a konzervativizmus képviselői, az egyházak körében vallják. Az egyházban valósult meg a feltétlen érték egyrészt mint *sana doctrina*, amint azt nevezetesen Aquinoi Tamás nagyszabású rendszerében összefoglalta; másrészt mint egyházi szervezet, mely törvényeivel, hivatalos megnyilatkozásaival, szokásaival irányítja a hívő akaratát, s végre mint ama kegyelmi eszköz, amelynek használása alkalmával a hívőnek szíve Istenben megnyugszik! Vissza ez egységes világba, amelyben a feltétlen érték, Isten szent szellemének ihlete alapján megvalósult. E világba kell az egyest belenevelni, e világgal ellenkező modernizmustól megóvni s az oktatást is módszeresen, tervszerűen e cél felé irányítva felépíteni. Az ember egész életére, üdvére is kiterjeszkedő nagyszabású nevelési elméletek minden egyes tantárgyat és ennek anyagát a cél szempontja alá rendelő didaktikai részletezésekkel keletkeznek ez állásponton. Ez állásponton a nevelés és az oktatás egészen egymásra utal, miért is e művek majd pedagógika, majd a didaktika neve alatt jelennek meg.

Ez irányban legelőkelőbb *Willmann* Didaktikája, mely ép úgy, mint Comenius *Magna didactica*-ja, elsőrendű nevelésméleti mű is.* *Foerster* a tekintély elvének egyoldalú hangsúlyozásával hajlik ez irány felé. Nálunk *Lubrich*, ki első pedagógiai dolgozataiban épen a fejlődést Hegeli szellemben leghatározottabban hangsúlyozó *Schmidt Károlyt* követte — mindinkább *Stöckl* hatása alatt ez irányzatnak vált feltétlen hívévé. A Szent István-Társulat lelkes irodalmi munkássága, mely nevezetesen *Giesswein* tág látókörű és mély kedélyű ténykedésével a szociális nevelés problémáit is felöleli, ez irányt követi.

2. Ez irányzatnak legnagyobb ellensége az, mely a nevelés útján elérendő feltétlen értéket nem a multba, hanem ellenkezően a jövőbe

* *Willman* személyiségével és írói munkásságával behatóbban foglalkoztam: *Pædag. Dolgozatok* II. 143—196.

helyezi. A kölcsönös ellentétet fokozza és természetessé teszi az a körülmény, hogy a fejlődés gondolatával egyik irányzat sem barátkozik meg. Koordinált és épen ezért egymást kizáró irányzatok! Az első ugyanis a fejlődést megállítja a történeti fejlődés egy bizonyos pontján, a perennis philosophiat egy történeti intézményben megvalósítva látja s így ellensége az ezután érvényesülő fejlődésnek, a modernizmusnak. A kulturális fejlődésben, mely minket körülvesz s reánk hat, a másik is ellenséget lát. Protestál az első a jelen modernizmus ellen, a multban már megvalósult feltétlen érték alapján; a másik pedig a még csak a jövőben érvényesülő feltétlen érték alapján. Amannak feltétlen értéke az egyházban, ezé a naturában, a természetben van adva. A jelen állapotot sújtja ezért az egyház anathemája, valamint szidja a történeti hatalmak által lenyügözött natura. Mindakét irány forradalmi a jelennel szemben; csakhogy annál a konzervativizmus, emennél a felszabadítandó natura, vagyis ily értelemben a liberalizmus nevében folyik a forradalmi munka. Reakció amaz, revolúció emez.

E felszabadító, forradalmi munkásság vonatkozhatik az egyes ember természetének felszabadítására, vagy pedig oly intézmények létesítésére, melyek *társadalmi osztályok* felszabadítására s ezáltal az egyesek nevelésére, oktatására irányulnak. Amaz irányzatot individualistikusnak, emezt szocialisnak nevezhetjük.

a) Az *individualisztikus* irányzat megindítója *Rousseau* Emilje. A történeti hatalmak, valamint azok társadalma és a mindezekben meggyült kulturkincs nem jó, sőt rossz; és pedig nemcsak az abban kifejlődött szokásokban, törvényekben adott rossz miatt, hanem azért is, mivel mindaz az egyes ember természetének szabad kifejlődését megakadályozza, sőt el is nyomja. Jó csak az egyes ember s jó is marad, ha a maga sajátos természetét kiélheti s ebben a környezet, az emberi társaság meg nem akadályozza. A nevelésnek ezért is az a feladata, hogy a növendéken mi sem történjék, hogy a növendék legyen tisztán aktivitás. A nevelőnek eszerint a feladata csakis negatív, azaz arról való gondoskodás, hogy növendékére környezete, a társadalom ne hasson s növendéke semmi másra, csakis saját természetének szavára hallgasson s annak hatása alatt fejlődjék. Természetadta emberségét fejlessze ki szabadon! A haza, a polgár szavát a modern nyelvek szótárából törölje ki! Természetadta embersége ép úgy érvényesülhet Izland jeges mezőin, mint Malta izzó szikláin. A növendéket ezért is a romlott társadalomból ki kell helyezni, önmagának természetadta jó alapjára kell állítani! Önmagát kifejtve az ember jónak megmarad. Ez önkifejléssel érte el a nevelés célját. Ez önmagára állított s önmagát tételező embernek himnuszát zengi *Nietzsche* «Übermensch»-ében, ki a mai társadalom konvencionaliz-

musa, morálja, vallása fölé emelkedik s a mai társadalmat támogató e filiszteri korhadttal oszlopokkal a fölényes gúny perzselő fegyverével bánik el. Szelidebb hangon ugyancsak ez önmagára állított, önmagából fejlődő ember apotheozisát éneklő Ellen Key. A szülőket kívánja kitanítani arra, hogy gyermekeik iránti engedelmességükkel érdemeljék ki a jó nevelők koronáját.*

Az individualisztikus nevelés ez elveinek következetes alkalmazása tulajdonképpen sem nevelői, sem didaktikai munkákra nem vezet. Akit magára hagyunk, akit a társadalomtól, még a család szellemétől és annak hatásától is elszigetelünk: azt egyszerűen nem neveljük, nem oktatjuk. Kulturkincs — értelmi és erkölcsi értékeink és ügyeségeink átadása — nélkül nincs nevelés, nincs oktatás.

Mindemellett éppen Rousseau Emilje s a jelenkorban Ellen Key, Gurlitt stb. iratai pedagógiai és didaktikai tekintetben mélyen és igen tág körben hatottak. Ezt megérteti az a körülmény, hogy a művelődéssel, a vallás és erkölcsi élet kialakult törvényszerűségével adott konvencionális hazugságokkal, hypokrita vallásossággal és ál-erkölcsösseggel szemben az egyszerű, egyenes, természetes életet hangsúlyozzák; s másrészt a kulturkincsnek mint késznek közlésével szemben a növendéknek fejlődési fokozatát kívánják megállapítani és a közlésben a szubjektív tényezőnek tekintetbe vételét követelik. Minél inkább állunk a történeti hatalmaknak az egyéni energiákat megbénító, elnyomó hatása alatt: annál lelkesebben üdvözöljük az ez ellen protestálók szövegét. E protestálásban rejlik az individualisták ereje!! Pozitív jelentőségük pedig az, hogy a nevelendőnek természetére és e természetnek fejlődésére hívják fel a nevelés és oktatás barátait s ezzel indítást adnak a fejlődési fokok megállapítására is, amelyekhez kell az adat közlésének alkalmazkodni. E pozitív munkára azonban az individualisták — ha következetesek — képtelenek. Ily fejlődési fokok megállapítása ugyanis a merő individualistikus állásponton lehetetlen. Ha minden egyes ember minden másától teljesen különbözik s a nevelés nem egyéb, mint ez egészen sajátos természet önkifejlésének meg nem akadályozása: ekkor általános fejlődési schemát nem lehet felállítani s ha még lehetne is, nem szabad azt követni, mivel ezzel éppen ennek a nevelendőnek sajátos kifejlését megakadályoznánk. S ha már most a nevelésnek e tisztán negatív alakja szerint mégis felnevelnénk egy nemzedéket, úgy hogy előttünk állana egy önmagát minden tekintélyen, minden másra való tekinteten túltevő, sajátos természete kiélésében féktelen nemzedék: úgy e nemzedékben a természettel adott jó mellett felburjánoznának akadálytalanul

* L. Budapesti Szemle 1912: Társadalmi nevelés c. cikkemet.

a rossz is, s akár a jó, akár a rossz, minden abban egyesülne, hogy a történeti hatalmak erejét a családtól kezdve az államig megtörje, a történeti hatalmakkal adott tekintéllyel együtt a rendet felforgassa s a *homo hominī lupus* állapotát létesítse. S ha már most az individualisztikus elv alkalmazásával idáig eljutottunk: vajjon a következő nemzedék folytatni fogja-e ez elv alkalmazását? Ha már mi szülők oly türelmes, gyöngéd bárányok voltunk, kik farkasfiókáink természetét legkevésbé sem akartuk befolyásolni, hanem ellenkezően magunk teljes megtagadásával csakis gyermekeinknek rendeltük alá magunkat s nem akadályoztuk meg őket abban, hogy tekintet nélkül jobb meggyőződésünkre, kívánatainkra, kényelmünkre, csakis az ő természetük érvényesüljön: vajjon e farkasfiókák felnövekedve hajlandók lesznek-e hasonló viselkedésre, avagy nem szükségszerű-e, hogy akkor, amidőn individualisztikus alapon neveljük az új nemzedéket: ez új nemzedék, a mi neveltjeink tagadják meg nevelésünk elvét azzal, hogy most már tekintet nélkül gyermekeikre, gyermekeik természetére, a maguk természetét élük ki gyermekeik zsarnoki nevelésében?! Képtelen elvnek következménye is csak képtelen lehet. Amely elv a növendék természetét, mint ilyennt jónak mondja, szentesíti a természettel adott rosszat is; amely elv a történeti hatalmat rossznak mondja, lehetetleníti a nevelést, mivel történeti hatalmak pozitív érvényesülése nélkül nincsen nevelés. Az individualista nevelők, ha mégis pozitív jelentőségűek a nevelésre: elveik ellenére ilyenek. Rousseau nem Emilnek, hanem általában a csecsemőnek, a gyermeknek, a fiúnak, az ifiúnak természetét kutatja s így állítja fel a növendék fejlődésének a fokait. Emil nevelője csak látszólag nem tesz semmit, csak látszólag szoritkozik arra, hogy megakadályozza azt, hogy bármi is útjában álljon a gyermek természete önkifejlődésének: valójában ez a nevelő a színpad mögött működő rendező, ki a rendezett körülmények és cselekvények útján nem egyszer *ad absurdum* vezeti Emil törekvéseit, illetőleg tanulságok útján a jóra indítja a magától épen ettől eltántorodót. Ellen Key pedig, aki a gyermek uraságának s a szülő behódolásának ékesszavú individualista hirdetője, az engedelmetlen gyermekkel szemben a szülő kezébe a vesszőt nyomja — okosan, de nem következetesen. Ily következetlenséggel írnak ez individualisták egyaránt nevelési és oktatási műveket.

β) Nevelés és oktatás szempontjából magasabb rendű és értékű az az irány, mely a feltétlen értéket ugyancsak a jövőbe helyezi, de ezt nem az egyén, hanem a társadalom, a társadalmi osztályok szempontjából nézi. Társadalmi újjáalakulástól és az egyesnek erre való nevelésétől és oktatásától várja a jobb jövőt.

E *szociális* nevelési törekvések, melyek a nevelés útján kívánják

a kialakítandó, feltétlen értékűnek vallott, társadalmi rendet biztosítani, két irányban érvényesülnek. Az egyik irány a társadalmi osztályharcokban érvényesülő eszmény, a másik a nő új állása kivívásának szolgálatában áll. Nem egyesekről, hanem társadalmi *intézményekről* van itt szó. A cél dolgában ezért is nem annyira a személyi érzületről és így a nevelésről, mint inkább társadalmi érdekekről, jogi biztosítékokról, tehát politikáról van szó. E forradalmi légkörből kikerülő munkák a cél szempontjából ezért is inkább *politikai*, mint nevelői jellegűek. A társadalmi osztályharcban kifejlődő szolidáris szellem hatása alatt az egyest fegyvelmező ténykedésben merül ki lényegileg e téren a nevelői szempont.¹

Annál gazdagabb ez iránynak az oktatás terén való érvényesülése. Az egyes társadalmi osztályokat anyagilag, gazdaságilag kell erősíteni. Ez is nem az erőszak és ennek gyöngült módzatai (sztrájk) útján érthető el, hanem azon a mindinkább, épen e körökben köztudattá váló módon, hogy a társadalom ez elhanyagolt osztályaiba bevisszük a tudás, az ismeretek és ügyességek kincsét. Szellemileg kell az embert emelni s emelkedni fog anyagilag is. A szellemi, az anyagi kincs hatalom, amely megnyitja a felső társadalmi osztályok kapuit.

Az a nagy irodalmi tollharc, mely a gimnázium és a reáliskola hívei közt folyik le, tulajdonképen a gentri és a szoros értelemben vett polgári elemnek, a vidéknek és a városnak osztályharca. Mind a ketten, kiki a maga útján kíván a társadalom vezetői sorába eljutni — egyenlő jogosultsággal. Kezdetben a kisiparosok (Németországban különösen Schultze-Delitsch vezetése alatt), majd azután a munkások által megnyitott esti és vasárnapi tanfolyamok e lenézett vagy legalább is lekicsinyelt osztályok jövő nemzedékének emelésén fáradoznak; az University Extension mozgalma e törekvések támogatása a vezető osztályok részéről a szociális béke, kölcsönös megértetés érdekében. Ugyanezt szolgálja a fizikai munka, a kézügyesség méltatásából kiinduló s ma Kerschensteiner nevéhez fűződő mozgalom:²

¹ E küzdelem hangja és hangulata nagyon is különböző, aszerint, amint a létező rend ellen küzdő azt mondja: «ami az enyém (t. i. az én eljogom), az a tied is», vagy pedig azt: «ami a tied, az az enyém». Az első irányzattal többnyire együtt jár a vallási tényezőnek, a szeretetnek hangsúlyozása; míg a másikkal az etikának, az önállósított etikának és ezzel a joginak hangsúlyozása. Az egyes egyházak belmissziói, a nevelés terén is érvényesülő tevékenysége, de különösen Bodelschwingh nagyszabású munkássága s másrészt az ethikai társaságok, a szabadkőmivesek törekvései a neveléstani irodalmat is jelentékenyen gyarapították.

² Kerschensteiner e mozgalom kezdeményezésének dicsőségét nem foglalja le maga számára. Midőn Münchenben felkerestem, azt mondta:

a munka-iskola mozgalma. Kerschensteinerben e mozgalom indítója egy lélektani alapra fektetett, egyetemes jelentőségű, a mindenirányú aktivitásban, kialakításban, a természetben való uralkodásban érvényesülő elv, mely a tanítás minden fokán azt kívánja, hogy a tanítás anyagát ne csak befogadjuk s azt a maga egésze és részei szerint élvezzük, hanem kívánja azt, hogy ez anyag élő legyen, s ezért ható is, minket alakító munkásságunk útján mozgásba hozzon, kihelyezésre késztesen. Ezáltal a mi benső értékeink közkinccsé válnak; mi pedig még csak értékeink kialakítása által bizonyosodunk meg, hogy értékeink valóban vannak. Az életben való érvényesülés értékeink realitásának, ismereteink élő voltának kriteriuma. — A kihelyező, a tételező munka, mely mást is emel a maga létében, mely másnak fejlődését is előmozdítja: csak ez ethizálja tanulásunkat, ismeretünket. Az ismeretnek ily munkában érvényesülő ereje érezteti velünk a munka nagy erkölcsi értékét, emeli tudatra egymásra való utaltságunkat, szolidaritási érzetünket s készíti elő a munka alapján a társadalmi osztályok fölött győzedelmeskedő demokráciának útjait. Nemcsak egy művelt iparososztálynak oktatás útján való neveléséről van szó e mozgalomban. E mozgalomban érvényesülő elv a másért munkás és a munkában tökéletesbedő igaz demokráciának nevelő-elve. Csak a jövő igazolja majd ez elv nagy jelentőségét.*

Az új társadalmi rend teremtése iránt buzgólkodók egyik fanatikus csoportja a társadalmi élet összejtjébe, a családba hatol be s itt a nő felszabadítását tűzi ki zászlajára. Nagyhangzású szavakkal, az egyenjogúság frázisával küzdenek e feministák, meg nem gondolva azt, hogy épen azon a téren, amelyen a nők egyenjogúak kívánnak lenni, tűnnék ki inferioritásuk; s viszont a család szentélyének emiatt való elhagyásával, az anyai és a feleségi kötelességek feladásával tűnnék le a világ bajait a szeretet hatalmával kiengesztelő és egy jobb kort eszményei átadásával egyengető, semmivel egybe nem hasonlítható, igazán szent hivatásuk. A most folyó világháború minden érvnél hatályosabban demonstrálja: «hogy minél inkább igazán férfiak a férfiak, annál inkább válnak igazán nőkké a nők». Legyen mindenki

«Meghatva olvasom és bámulom Pestalozzit; megvan nála mind az tisztán, ami felé törekszem. Csak interpretatora vagyok».

* A most folyó világháború is ez elv hatásos voltát igazolja. Az ismeret magában önző elvontság; ethikussá csak közlése, kölcsönhatása teszi; hatásossá csak az ismeretnek munkában, exekúcióban, győzelemben való demonstrációja által lesz. A munkában hatásos ismeret az értékelés alapja. Nem a társadalmi állás, a rang, hanem egyesegyedül a munkában érvényesülő ismeret ad az egyesnek értéket.

a maga helyén páratlan: kinn, az élet küzdőterén éles fegyverével bátran a férfiú, s benn a házban, a kórházban, a szeretet melegítő és gyógyító szereivel szeliden a nő; s közös léssen mindkettőben itt és ott egyformán a forró vágy a most elárvult és elhagyott családi otthon után. A háború e tapasztalata tán közelebb hozza azt a küzdő két tábor, amelynek egyikében, a feminizmus táborában, a nevelés, de különösen az oktatás útján kívánják a nőt a jövőnek ez új hivatására előkészíteni, s amelynek másikában szintén főleg az oktatás útján igyekeznek a mult alapján a családi szentélyt kiépíteni. E küzdelem nyomában keletkezett irodalomra nézve tájékoztatnak: Lily Braun, de különösen Helene Lange u. Gertrud Bäumer: Handbuch der Frauenbewegung; nálunk Schwimmer Róza, Szikra (Teleki grófnő) előadásai és iratai. A mult alapján építő irányban normáló jelentőségű még ma is Thiersch: Familienleben-je mellett különösen Riehl irata: Die Familie.*

SCHNELLER ISTVÁN.

* Itt emlékezem meg a nevelendők és oktatandók egy deklasszált osztályáról, kik nem maguk törekszenek felemelkedni, hanem kiket az állam, az egyház, a társadalom, de különösen nagy sikerrel egyes kiemelkedő személyiségek igyekeznek felemelni s a társadalmi rendnek visszaadni: a züllöttekről. A züllés leggyakoribb oka a züllött családi viszonyokban van. Ezért is az illetőket igaz erkölcsi szellemtől áthatott légkörbe, nevezetesen természetes élet- és munkarendű, a szeretet által lelkesített családba kell elhelyezni s ezzel az illetőket *nevelni*. A természettel összeforrt élet- és munkarend, amelyet vallási alapon lelkesít a mentő szeretet ereje: a kegyes, erkölcsös földműves családjában nyer természetes otthont. Nem véletlen, hogy Wesztfália délvidéki földművelő családjában helyezi el a Bethel szellemében ténykedő mentőegyesület az északvidéki gyári munkások züllött gyermekeit a legnagyobb sikerrel. E családok a gyermekért járó tartásdíjat a gyermek részére kamatozólag helyezik el a takarékpénztárakba. E család elvét alkalmazta mélységes érzékkel Wichern az ő Rauhes Haus-jával felállított tipikus intézetével. Pestalozzi hatása alatt ugyanígy nevelt Falk és különösen Zeller. Az ily javító irányban működő egyházi intézményekben a dogmák hatása alatt bizonyos methodizmus helyezkedik fegyelmezőleg a növendék és a nevelő közé; míg az állami intézetekben a rend mellett az *oktatás* a fő s kedvező, inkább a vezető igazgató személyiségével adott körülménynek tekinthető, hogyha ezenkívül a szolidaritási szellem ápolásával a zene és nevezetesen az ének katalitikus hatásával is nevelőként ténykedik, amint azt nevezetesen Berlin mellett, Zehlendorfban láttam. Családi szellem az oktatással és gyári munkával egyesül Zürich mellett az appenzelleri gyári telepeken. Gazdag, szaklapokban és külön tanulmányokban közzétett irodalom fejlődött ki a javítás módjára nézve, mely irodalom aszerint, amint a családi és a személyi tényezőt inkább hangsúlyozza, nevelői, amennyiben a jogi jellegű intézményeket és ezzel kapcsolatban a fegyelmet és tanítást inkább hangsúlyozza, oktatói jellegű. L. Rein Enciklopédiájában az irodalmat, mely különösen Plass irataival és a schweichelni lapokkal kiegészítendő.